

İNGİLİZ BELGELERİNDE ¹ İSTANBUL'UN İŞGALİ (16 MART 1920)

FAHİR ARMAOĞLU

İstanbul'un 16 Mart 1920 günü İtilâf Devletleri tarafından işgali, Millî Mücadele'nin bir dönüm noktasını teşkil ettiği kadar, hem Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'dan bu tarihe kadar olan kurtuluş faaliyetlerinin işgalci devletler üzerindeki etkisini göstermesi ve hem de, işgalci devletler arasındaki, rekabet ve menfaat mücadelelerini ortaya koyması bakımından, Millî Mücadele'nin önemli bir olayını teşkil etmektedir.

Önce, 1919 Aralık ayı sonunda bir yandan Anadolu'daki durumu, öte yandan da, İtilâf Devletleri'nin "Türkiye" ile barış müzakerelerindeki durumunu, konunun çerçevesi olarak, belirtmemiz gerekir.

1. 1919 Sonunda Anadolu'da Durum

Bilindiği gibi, Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgali, hem Atatürk'ü harekete geçirmiş ve hem de Millî Mücadele'nin en önemli itici gücünü teşkil etmiştir. 21/22 Haziran 1919 *Amasya Tamimi*, 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 *Erzurum Kongresi*, 4-11 Eylül 1919 *Sivas Kongresi*, bu itici güçten hız alan üç büyük *millî hamle* olmuştur. Bu hamleler o kadar etkili oldu ki, 3 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etmek zorunda kaldı ve yerine, Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu. İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral J. de Robeck, 3 Ekim'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, kabinenin çoğunluğunun *milliyetçi* ve bazı üyelerin İttihad ve Terakki Partisi sempatisini olduğunu bildiriyor ve bu arada özellikle, Sadrazam Ali Rıza Paşa, Harbiye Bakanı Mersinli Cemal Paşa, Nafia ve eski Harbiye Bakanı Ferik Abuk Ahmet Paşa'nın milliyetçi hareket sempatisi üzerinde duruyordu. De Robeck'e göre, Mersinli Cemal Paşa ile Ferik Abuk Ahmet Paşa, "Mustafa Kemal" liderliğindeki Millî Hareket'in en kuvvetli destekçileri idi².

¹ Bu belgeler, *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series* olup, bundan sonra D.B.F.P. şeklinde ve cilt ve sayfa numaraları ile zikredeceğiz.

² *D.B.F.P., First Series, Vol. IV, p. 787-788.*

İstanbul'da hazırlanan, bir İngiliz istihbarat raporunda, Harbiye Bakanı Cemal Paşa'nın, İstanbul'daki Milliyetçi Örgüt'ün başı olduğundan ve Mustafa Kemal ile birlikte Anadolu'daki milliyetçi kuvvetlerin hareketini yönelttiğinden söz edilmektedir³.

Yeni kabinenin bu yapısı, özellikle İngiltere'yi telâşlandırdığı gibi, yeni kabinenin Bahriye Bakanı Salih Paşa ile Atatürk arasında 20 Ekim 1919'da tespit edilen *Amasya Protokolü*'nde, İstanbul Hükümeti ile Millî Teşkilât arasında uyuşma olduğunun, Meclis-i Mebusan seçimlerinin bir an önce yapılmasının, Sivas Kongresi kararlarının Meclis-i Mebusan'ca kabul edilmesinin ve nihayet Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'un dışında bir yerde (Bursa söz konusu olmuştur) toplanmasının söz konusu olması, bir bakıma İstanbul Hükümeti'nin, Millî Hareket'e yani Heyet-i Temsiliye'ye *tâbi* olması veya en azından, ikisi arasında bir işbirliğinin kurulmakta olduğu izlenimini vermektedir. Halbuki, İstanbul Hükümeti, Müttefikler (veya İtilâf Devletleri, veya işgalci devletler) bakımından, Türk toprakları üzerindeki her türlü sömürgeci ve emperyalist plânlarını gerçekleştirmede, baskı yoluyla kullanabilecekleri bir araç idi. *Millî Hareket* ise, bu tekerleğin önüne konan büyük bir kaya parçası idi. Hele, Atatürk'ün, İstanbul ile daha yakın temas kurmak için, *Heyet Temsiliye*'yi Ankara'ya naklederek, Millî Mücadele'yi İstanbul'a çok yakın bir mesafeye getirmesi, İstanbul-Ankara işbirliği bakımından Müttefikleri iyice korkutmuştur.

2. Osmanlı Devleti ile İlgili Barış Müzakereleri

Osmanlı Devleti'yle, yani Batılıların deyimi ile "Türkiye" ile barış konuları, esasında, Paris Konferansı'nın 1919 Ocak ayında açıldığından itibaren gündeme gelmiştir. Çünkü, Yunanistan başta olmak üzere, Araplar, Ermeniler, Kürtler, v.s. , "leş kargaları" örneği, Osmanlı İmparatorluğu topraklarından pay kapmak için Paris'e üşüşmüşlerdir. Her biri, kendi ihtiraslarına ve hayal güçlerine göre Osmanlı topraklarından pay kopartmanın peşindeydi. "Leş Kargaları"nın bu tutumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun "cesedi" üzerindeki çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen işgalci devletlerin politik amaçları ile ters orantılıydı.

Bununla beraber, üç büyükler, yani İngiltere, Fransa ve İtalya, Amerika ile beraber, önce, başta Almanya olmak üzere yenilmiş Avrupa devletleri ile

³ *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)*, Hazırlayan: Bilâl N. Şimşir, Cilt. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1973, s. 296.

yapılacak barışa yöneldiklerinden Osmanlı Devleti (Türkiye) ile yapılacak barışa hemen sıra gelmedi. Amerikan Senatosu, Almanya ile imzalanan Versailles Barış Antlaşması'nı onaylamayı reddedip, Amerika, Aralık 1919'da Paris Konferansı'ndan çekildikten sonra, Osmanlı Devleti'yle yapılacak barış antlaşması sistemli bir şekilde ele alınmaya başlandı.

Bu konuda ilk toplantı, İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Fransa Başbakanı Clémenceau ve heyetleri arasında 11 Aralık 1919'da Londra'da yapıldı⁴. Bu toplantıda Clémenceau, İngiltere ile tam bir işbirliği içine girerek, Fransa'nın bütün amaçlarını İngiltere'ye kabul ettirme çabası içinde olmuştur. İngiltere ile bir görüş ayrılığı veya anlaşmazlık çıkmamasına çalışmıştır. Bununla beraber, üzerinde en fazla tartışılan konu, İstanbul ve Padişah'ın durumu olmuştur. Fransa, İstanbul Şehri ile Boğazlar sorununun birbirinden ayrı olarak ele alınmasını ve Padişah'ın İstanbul'da oturmasına izin verilmesini ileri sürerken, İngiltere, İstanbul'un Boğazlar sorunundan ayrı olarak ele alınamayacağı ve İstanbul'un da milletlerarası bir otoritenin yönetimine verilmesi gerektiği tezini savunmuştur. Padişah'ın statüsü için de, Venizelos'un İngiltere'ye telkin ettiği, "Vatikan'vari" bir sistemin tartışması yapılmıştır⁵. Clémenceau'nun, "Doğu'da bir Papa yaratılması"na karşı çıkıp, Batı'da bir Papa'nın bulunmasının yeteri kadar bir kötülük olduğunu söylemesi ilginçtir⁶.

Boğazlar konusunda fazla bir görüş ayrılığı ve tartışma söz konusu olmamıştır. Zira her ikisi de Boğazların Türklerden alınmasında birleşmişlerdi.

"Anadolu" ("Asia Minor") konusu ayrıca ele alınıp, burada özellikle İzmir üzerindeki İtalyan iddiaları dolayısıyla İtalyan-Yunan çatışması üzerinde durulmuş ve özellikle İngiltere bütün gücü ile Yunanistan'ı desteklemiştir.

3. Osmanlı Devleti ile Barış Antlaşması

Osmanlı Devleti'yle barış antlaşmasının müzakereleri Ocak 1920 sonlarına doğru başlamakla beraber, ilginçtir. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın 18 Şubat 1920 günlü toplantısında, Osmanlı Devleti'yle yapılacak barışın esas-

⁴ Bu toplantının tutanağı için bak.: *D.B.F.P.*, First, Series, Vol. II, p. 727-735.

⁵ Aynı kaynak, p. 729.

⁶ Aynı kaynak, p. 731.

ları, bir taslak halinde önlerine gelmiş bulunuyordu⁷. Taslağa göre⁸, Trakya sınırı, Çatalca Hattı veya Midye-Enez çizgisi olacaktı. Boğazlar Türklerden alınıyordu. Fakat İstanbul yine Osmanlı Devleti'nin başkenti olmaya devam edecek ve Padişah İstanbul'da oturabilecekti. İzmir ve havalisi Osmanlı Devleti'nde kalmakla beraber, Yunanistan tarafından yönetilecekti. İzmir Limanı Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında serbest liman olacak ve uygun bir kısmı da Osmanlı Devleti'nin kullanımına bırakılacaktı. Ermenistan'a Anadolu'dan toprak verilecek, fakat sınırı sonra çizilecekti. Osmanlı Devleti (veya Türkiye), Kürdistan (!), Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Arabistan üzerindeki her türlü haklarından vazgeçecekti, v.s...

Bütün bu görüşmeler, tartışmalar gizli olmakla beraber, özellikle Fransız basını bir hayli haber yayınlamaktaydı. O kadar ki, Lloyd George bile, 18 Şubat 1920 toplantısında, bu durumdan, İngiliz basınının şikâyetçi olduğunu belirtmiş ve sonunda ortak bildirimler yayınlanmasına karar verilmişti⁹.

Tabii, bütün bu haberler İstanbul basınına ve Anadolu'ya da yayılmakta ve Türk kamuoyunda endişe ve sinirlilik yaratmaktaydı. Özellikle Anadolu'daki bu atmosfer ve Ali Rıza Paşa kabinesindeki bazı bakanların, işgal makamlarına karşı ters tutumları da işgalci devletleri endişeye sevk etmeye başladı. Aradaki görüş ayrılıklarına rağmen, Ankara ile İstanbul arasındaki ilişkiler, Müttefikler'i, buldukları ve karargâhları olan İstanbul'da oturdukları zeminde rahatsız etmeye başladı. Halbuki İstanbul, bir bakıma, Mondros Mütarekesi'nin temel unsurunu teşkil ediyordu. Bu sebeple, İstanbul'da "kuvetli" olmak zorundaydılar.

4. İstanbul'un İşgali'ne Doğru Gelişmeler

Müttefikleri, yani işgalci devletleri, İstanbul konusunda radikal tedbirler almaya yani, İstanbul'u "**işgal**"e götüren bir dizi gelişmeler olmuştur. Genel olarak söylemek gerekirse, bu gelişmeler, 27 Aralık 1919'dan itibaren karargâhını Ankara'ya nakletmiş olan *Millî Mücadele* ile *Müttefikler'in İstanbul Hükümeti*'ni kendi etki ve kontrolleri altına alma mücadelesidir. Çünkü, İstanbul Hükümeti'ni kendi kontrolleri altında tutmak, belirttiğimiz sebeplerle, Müttefikler için ne kadar önemli ise, 23 Nisan 1920'de Ankara'da T.B.M.M. açılıncaya kadar, İstanbul Hükümeti'ni, mümkün olduğunca, kont-

⁷ Şubat ayından itibaren toplantılar Londra'da yapılmaya başlanmıştır.

⁸ Taslak için bak.: *D.B.F.P.*, First Series, Vol. VII, p. 125-128.

⁹ Bak.: *aynı kaynak*, p. 123.

rolu altında olmasa bile, kendi etkisi altında tutmak, *Milli Hareket* için de aynı derecede önemli olmuştur.

Bu gelişmeleri şu olaylar ve noktalar üzerinde toplamak gerekmektedir:

A) Daha önce de belirttiğimiz gibi, Damat Ferit Paşa'nın istifası üzerine, 3 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesinin göreve gelmesi, Müttefikleri hiç memnun etmemişti. Çünkü, yine belirttiğimiz gibi, kabinenin bazı üyelerinin milliyetçi eğilimleri, İstanbul'daki Müttefik temsilcilerinin bilmedikleri bir husus değildi. Bu üyelerin başında Harbiye Bakanı Cemal Paşa gelmekteydi. Cemal Paşa, Müttefiklerin, Mondros Mütarekesi gereğince, Anadolu'daki askerî kontrolleri konusunda çatışma durumuna girmekte gecikmedi¹⁰. Bunun sonucu olarak, üç Müttefik Yüksek Komiseri adına Fransız Yüksek Komiserliği'nce Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya 20 Ocak 1920'de verilen bir nota ile, sadece Harbiye Bakanı Cemal Paşa'nın değil, Genelkurmay Başkanı Cevdet Paşa'nın da istifası istendi¹¹. Ertesi günü Paşaların istifası Yüksek Komiserlere bildirildi.

Ali Rıza Paşa kabinesinin Müttefik ultiimatına boyun eğmesi, Atatürk'ü son derece sinirlendirdi¹². Kaldı ki, Ali Rıza Paşa'nın, 14 Şubat 1920'de yayınladığı bildiri ile, millî iradenin "*tecelligâhı münferide*" sinin İstanbul'daki Meclis-i Mebusan olduğunu belirterek, Ankara'yı geçersiz sayması üzerine, Atatürk de 17 Şubat 1920'de yayınladığı bir genelge ile, "*vatanı ve mevcudiyet-i milliyeyi kurtarmak, hayat ve beka esasından ibaret olan teşkilât-ı milliyenin, vatanın her köşesinde, âm ve şâmil bir surette taazzuvuna kelevvel devam edilmesini*", bütün Müdafaa-i Hukuk örgütlerinden rica etmekteydi¹³.

B) Ali Rıza Paşa kabinesi, kurulur kurulmaz, 9 Ekim 1919'da yayınladığı bir kararname ile, Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılacağını açıklamıştı. Seçimler sonucunda, Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de ilk toplantısını yaptı. Bilindiği gibi, özellikle Atatürk'ün talimat ve telkinleri ile, yeni Meclis'te kuvvetli bir milliyetçi hava ortaya çıktığı gibi, esasları Ankara'da tespit edilmiş olan¹⁴ *Misak-ı Millî*'yi de 28 Ocak'ta bu Meclis yayınlacaktır. Başka bir deyişle, Milli Hareket, Müttefiklerin gözleri önünde kendilerine meydan

¹⁰ Bu konuda bak.: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele - Son Meşrutiyet, 1919-1920*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 295-296.

¹¹ Sina Akşin, *aynı eser*, s. 296.

¹² Bak.: *Nutuk*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, s. 500-507.

¹³ *Nutuk*, Cilt I, p. 506.

¹⁴ Bak.: Akşin, *adı geçen eser*, s. 315-317.

okumaktaydı ve daha da önemlisi, Müttefiklerin barış şartlarını hazırlamakta olduğu bir sırada, Türkler, kendilerinin kabul edebileceği barış şartlarını kendileri tespit ediyorlardı. Dahası, İstanbul Hükümeti, bütün bu olup bitenlere egemen olmaktan çok uzak bulunuyordu.

C) Yine barış şartları ile ilgili olarak başka bir olay da, Müttefiklerin korkusuna ve tepkisine sebep olmuş görünüyor. Yukarıda da değindiğimiz üzere, İngiliz-Fransız görüşmelerinde *İstanbul* konusu ile birlikte Padişah'ın statüsü de söz konusu olmuş ve hatta, Padişah'ın İstanbul yerine Bursa'da oturtulması fikri ortaya atılmıştı. İstanbul konusundaki bu haberler bazı İngiliz ve Fransız gazetelerinde yer alınca, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 116 protesto telgrafi çekilmişti¹⁵.

Atatürk de, Heyeti Temsiliye Reisi olarak, 11 Ocak 1920'de, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne çektiği telgrafta, İstanbul ve Padişah hakkındaki basın haberlerine atıfta bulunup, Türk Milleti'nin, hakkın kuvvete üstün geleceğine inandığını, geleceğini ve kaderini, 11 Eylül 1919'da Sivas'ta yayınlanan beyannamedeki esaslara göre çizmeye kararlı olduğunu belirterek, böyle bir tasarrufların barış üzerinde olumsuz etki yapacağını bildirmiştir¹⁶.

Yüksek Komiser de Robeck, gerek Anadolu'dan gelen protesto telgraflarını, gerek Atatürk'ün telgrafını, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a göndermiştir. Biraz aşağıda belirteceğimiz üzere, bu telgraflar, özellikle İngiltere'de hazırladıkları barışı ve özellikle İstanbul hakkındaki kararlarını Millî Harekete kabul ettirmenin kolay olmayacağı kanaatini uyandırmış ve onları tedbir alma yoluna sevk etmiştir.

D) Müttefikleri sinirlendiren bir diğer gelişme de, *Akbaş Olayı*'dır¹⁷. Yunanlıların İzmir'i işgalinden ve Gönen Bölgesi'nde Anzavur Ayaklanması'ndan sonra, o bölgede, Kuvayı Milliye'nin silâh ve cephane ihtiyacı son derece artmış bulunuyordu. Buna karşılık, Gelibolu Yarımadası'nda, Gelibolu ile Eceabat arasındaki *Akbaş* mevkiinde, Osmanlı Devleti'nden el konulan ve Fransız askerlerinin koruması altında bulunan bir cephanelik ve silâh deposu bulunuyordu. Balıkesir'de bulunan, 61. Fırka Kumandanı Kâzım (Özalp)

¹⁵ Protesto çeken yerlerin listesi, Yüksek Komiser J. De Robeck'in Londra'ya 29 Ocak 1920 günlü telgrafında ek olarak verilmiştir. Bak.: Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt I, s. 347-355.

¹⁶ Telgrafın metni: *aynı kaynak*, s. 356.

¹⁷ Akbaş Olayı için bak.: Kâzım Özalp, *Millî Mücadele, 1919-1922*, Cilt I, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayını, 1971, s. 88-98; Akşin, *adı geçen eser*, s. 306-310.

Bey'in karargâhında hazırlanan bir plânla, Köprülü Hamdi Bey ile, Çerkes Ethem'den ayrılmış olan Dramalı Rıza Bey, 30 kadar Kuvayı Milliye askeri ile, 26/27 Ocak 1920 gecesini, Akbaş cephaneliğini basular ve 20 kadar Fransız askerini esir aldıktan sonra, 8.000 tüfek, 5.000 sandık cephane ve 300 mitralyöz (ağır makinalı tüfek), hazırlanan kayık ve motorlara yüklenerek Lâpseki'ye kaçırıldı ve oradan da içerlere nakledildi. Fransız askerlerinin iki gün sonra serbest bırakıldığı bu olay, o civardaki Müttefik gemilerine ve Akbaş yakınlarında bulunan İngiliz kuvvetlerine rağmen gerçekleştirilmişti.

Akbaş Olayı, Müttefiklerin prestijine son derece ağır bir darbe teşkil ettiği kadar, Millî harekete de o derece büyük prestij sağladı. Lâkin, Akbaş Olayı Müttefiklerin iki türlü tepkisine sebep oldu. Birincisi, Meclis-i Mebusan Reisliği'ne aday olan Reşat Hikmet Bey'in, tedavide bulunduğu İsviçre'den döner dönmez Fransızlar tarafından 28 Ocak'ta tutuklanmasıdır. Mamafih 29 Ocak'ta serbest bırakıldı. İkincisi ise, Atatürk'ün, milletvekili olarak İstanbul'a gelmesi beklendiğinden, onun da tutuklanmasına karar verilmesiydi. Bilindiği gibi, Atatürk, tehlikeleri gayet berrak bir şekilde gördüğünden, İstanbul'a gelmedi.

Bütün bu gelişmeler Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni çok rahatsız etmekteydi. Şeyhülislâm, (Haydarizade İbrahim Efendi) 26 Ocak 1920 günü, İngiliz askeri ataşeliğine bağlı bir subayla yaptığı görüşmede, Kabinenin durumunun gayet nahoş olduğunu belirtip, "iki değirmen taşı arasındayız" dedikten sonra, Kuvayı Milliye'nin, Hükümet üzerinde açıkça kontrol kurduğunu, Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra, "Anadolu kuvvetleri"ne, Hükümet'e müdahale edemeyeceklerini ve Padişah'ın emirlerine tâbi olmaları gerektiğini söylediklerini, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ise Meclis-i Mebusan üzerinde, tıpkı İttihad ve Terakki gibi kontrol tesis etmek istediklerini, bu durumda ya onların kayıtsız şartsız Hükümete tâbi olacaklarını veya Hükümet'in istifa etmek zorunda kalacağını bildirmekteydi¹⁸.

E) Müttefiklerin canını sıkan bir durum da, Adana, Antep ve Maraş'ta, Fransız işgal kuvvetlerine karşı yürütülen millî mücadele idi. Her üç vilâyette de, Ermenilerin, Fransız işgal kuvvetlerinin en büyük desteğini teşkil etmesi, mahallî halkın milliyetçi direnmesinin en önemli faktörü idi. Özellikle Maraş'

¹⁸ Amirel de Robeck'ten Lord Curzon'a 5 Şubat 1920 günlü telgraf: *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt I, s. 365-366.

ta, Ermenilerle milliyetçi kuvvetler arasındaki mücadele çok şiddetli ve kanlı oldu.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Maraş olaylarını Akbaş Olayı ile birleştirirken, bir yandan da Milliyetçilerin Bolşeviklerle işbirliği yaparak, Hazar Denizi'nin doğusunda ve batısında İslâm bağınazlığını tahrik etmelerinden söz ediyordu¹⁹.

De Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği 23 Şubat günlü telgrafında ise, Kilikya (Adana) ve Maraş'ta, bir Ermeni katliâmından söz ediyor ve "*bir kere daha belirtmek isterim ki, bütün bu olaylar, Mustafa Kemal Paşa'nın bir süre önce kasıtlı olarak tertip ettiği bir tehdidin icrasındır*" demektedir²⁰. Buna karşılık, Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Mart sonlarında Vaşington'a gönderdiği raporunda, Kilikya'daki ayaklanmaların ve bütün Anadolu'da uyanan Batı aleyhtarlığının tek sebebinin, Avrupa devletlerinin tutumundan kaynaklandığını bildiriyordu²¹.

5. İstanbul'u İşgal Kararı

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün önderliğindeki Milli Mücadele'nin etkisi ve gücü her gün biraz daha artarken, bununla ters orantılı olarak, İstanbul Hükümeti'nin aczi de her gün biraz daha belirgin hale geliyordu. Halbuki, barış antlaşmasının hüküm ve şartları her gün biraz daha kemikleşiyor ve bu antlaşmanın uygulanması sorunu ortaya çıkmaya başlıyordu. Müttefikler, barışı İstanbul Hükümeti'ne imza ettirmeye hazırlanırken, bu hükümet giderek gücünden kaybediyor, buna karşılık, bu antlaşmayı kabul etmeyeceği belli olan Milli Mücadele ise, bir yandan gücünü artırırken, bir yandan da İstanbul Hükümeti üzerindeki etkisini artırıyordu. Yüksek Komiser Amiral de Robeck, 6 Şubat 1920'de Lord Curzon'a çektiği telgrafta, Meclis-i Mebusan'ın aleni oturumlarında Müttefiklere açık olarak tehditler yöneltildiğini ve hükümetin çökme işaretleri verdiğini bildiriyordu²².

Ali Rıza Paşa kabinesi 9 Şubat'ta Meclis-i Mebusan'dan güven oyu aldı. Fakat, de Robeck'in deyimi ile, bazı bakanlarını Milliyetçilere feda ederek,

¹⁹ de Robeck'ten Curzon'a 6 Şubat 1920 günlü telgraf, *D.B.F.P.*, First Series, Vol. IV, p. 1085-1087.

²⁰ *D.B.F.P.*, First Series, Vol. XIII, p. 4-5.

²¹ Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, Baltimore, The John Hopkins Press, 1965. p. 272.

²² *D.B.F.P.*, First Series, Vol. IV, p. 1085-1087.

yani bazı bakanları değiştirmek suretiyle güvenoyu alabildi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Şeyhülislâm'ın İngiliz subayına söylediği veçhile, Ali Rıza Paşa iki değirmen taşı arasında sıkışmış durumdaydı. Bundan dolayıdır ki, 3 Mart 1920'de istifa etmek zorunda kaldı. Atatürk, 4 Mart 1920'de Padişah'a telgraf çekip, milletin güvenine sahip bir hükümetin kurulması gerektiğini belirtirken, Ali Rıza Paşa'nın istifa sebebi olarak, "*İtilâf Devletleri'nin bağımsızlığa ve onura dokunan saldırılarına ve mütareke hükümlerine uymayan karışmalarına ve davranışlarına daha fazla dayanamamış olmasını*" göstermekteydi²³.

Yeni hükümeti, 8 Mart'ta, eski Bahriye Nazırı Salih Paşa kurmuştur.

De Robeck'in 6 Şubat telgrafında iki ilginç husus daha vardı. Bunlardan biri, Müttefik Kuvvetleri komutanı General Milne'in, askerî durumu kuvvetlendirmek istediğini, bunun için de bütün Müttefik kuvvetlerinin İstanbul'da kendi komutası altında toplanması gerektiğini kendisine bildirmesiydi. İkinci husus ise, İstanbul ve İzmir'in Türklerden alınması ve büyük bir Ermenistan kurulması halinde, böyle bir barış antlaşmasının ancak kuvvet zoruyla Türklerle kabul ettirmek gerekeceği, bu sebeple, *daha hoşgörülü barış şartları*'nın mümkün olup olmayacağından söz etmesiydi. De Robeck, Lord Curzon'a 12 Şubat tarihli telgrafında bu noktaya bir kere daha değinerek, İstanbul ve İzmir'in Türklerden alınması kesinleşmemiş ise, kendisinin bu konuda yatıştırıcı (tranquillizing) bir demeç vermesi hususunda yetki istemiş ve Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin de hükümetleri nezdinde aynı teşebbüste bulduklarını söylemiştir²⁴.

Lord Curzon, 16 Şubat'ta de Robeck'e verdiği cevapta, İstanbul'un Türklerden alınmasının henüz kesinleşmediğini, fakat, "Ermeni katliâmı" ve Anadolu'daki Müttefik askerlerine saldırılar durmadığı takdirde, barış şartlarının Türkler aleyhine değiştirileceğinin kendilerine bildirilmesini istedi²⁵. Bunun üzerine, İngiliz, Yüksek Komiserliği'nin ikinci adamı Ryan, Sadrazamı ziyaret ederek, bundan böyle, Kuvayı Milliye'nin, İstanbul Hükümeti'nin bir parçası sayılacağını kendisine bildirerek²⁶ Müttefikler, Anadolu'daki Millî Hareket'in faaliyetlerinin sorumluluğunu Ali Rıza Paşa kabinesinin sırtına yüklemek gibi bir yola gittiler.

²³ *Nutuk*, Cilt I, s. 533.

²⁴ *D.B.F.P.*, First Series, Vol. XIII, p. 1.

²⁵ *Aynı kaynak*, p. 2.

²⁶ De Robeck'ten Lord Curzon'a 17 Şubat tarihli telgraf: *aynı kaynak*, p. 3.

Amiral de Robeck, 19 Şubat'ta, bizzat kendisi Hariciye Nazırı Sefa Bey'i ziyaret ederek, uzun bir görüşme yapmıştır²⁷. Bir hayli tehditkâr ifadeler kullanan Yüksek Komiser, Müttefik askerleri deyimine Yunan askerlerinin dahil olduğunu söyleyerek, onlara da yapılmış saldırıların, Müttefik askerlerine yapılmış sayılacağını belirttiği gibi, keza milliyetçi hareketlerin sorumluluğunun İstanbul Hükümeti'ne ait olacağını tekrarlamıştır. Sefa Bey, Kuvayı Milliye'nin ("National Forces") bütün yaptıklarından Hükümet' in sorumlu tutulamayacağını söyleyince de, Yüksek Komiser, Sadrazam'ın Millî Hareket ("National Movement") ile uyum içinde olan bir program izlediğini ileri sürmüştür.

Bu görüşmenin ilginç bir yanı da, de Robeck'in, *Akbaş Olayı*'ndan yakınması ve âdetâ, bu olaydan da İstanbul Hükümeti'ni sorumlu tutmak istemesiydi. Akbaş Olayı'nın Müttefikler için ağır bir prestij darbesi olduğu anlaşılıyordu.

Bu arada Yunanlılar, İzmir'deki kuvvetlerinin Türk kuvvetlerine karşı harekete geçmesini istemişlerse de, İngiltere bunu önlemiş ve, barış kesinleşinceye kadar, Yunan kuvvetlerinin, Müttefik Başkomutanı General Milne'in emrinden çıkmaması Yunanlılara bildirilmiştir²⁸.

Görülüyordu ki, Müttefikler için şimdi söz konusu olan, barışın İstanbul Hükümeti'ne değil, Millî Hareket'e, Milliyetçiler'e nasıl kabul ettirileceği idi. İstanbul Hükümeti'nin aczi her yönüyle ortadaydı.

Ne yapılması gerektiğini görüşmek üzere, üç Müttefik Yüksek Komiseri, 3 ve 4 Mart günlerinde toplandılar²⁹. Bu toplantılarda, özellikle İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri, sert bir barışa karşı milliyetçi hareketin bütün kesimlerinden muhalefet ve tepki geleceği görüşünde birleşerek, milliyetçi hareketin direnmesine karşı "askerî" durumun kuvvetlendirilmesi gerektiğine karar verdiler. Ne var ki, Müttefiklerin, Anadolu'da askerî tedbir almalarına imkân yoktu. Ayrıca, doğuda Ermeniler, güneyde Fransızlar ve batıda Yunanlılar olduğu halde, Milliyetçi hareket bütün bu olumsuzluklara karşı, her gün daha da kuvvetlenmekteydi. Bundan dolayı, Müttefiklerin, Millî Mücadele'ye karşı askerî pozisyonlarını kuvvetlendirebilecekleri ve aynı za-

²⁷ Bak.: De Robeck'ten Lord Curzon'a 23 Şubat tarihli telgraf: *aynı kaynak*, p. 4-7.

²⁸ Curzon'dan Venzelos'a 24 Şubat tarihli mektup, *aynı kaynak*, p. 8.

²⁹ Bu toplantılar için bak.: Amiral de Robeck'ten Curzon'a 5 Mart 1920 günlü telgraf, *aynı kaynak*, p. 9-10.

manda Milliyetçilere baskı yapabilecekleri tek yer *İstanbul*'du. Başka bir deyişle, "Milliyetçi liderlere" karşı alabilecekleri "en kuvvetli" tedbir, şimdiye kadar İstanbul'da devam ettirdikleri statüyü değiştirmek, yani *İstanbul'un kesin işgali* idi.

3 Mart günü yapılan görüşmelerde İtalyan Yüksek Komiseri'nin, tartışmalara katılmayıp, sadece dinlediği anlaşılıyor. Fakat 4 Mart toplantısında konuşan İtalyan Yüksek Komiseri, İstanbul'un işgaline açıkça karşı çıktı. Ona göre, barış şartları hafifletilmeli ve önce Türklere sunulmalıydı. Hatta Türkler, Paris'e davet edilmeli ve barış şartları onlarla müzakere edilmeliydi. Barış şartları Türklere, öyle olduğu gibi ("cut-and-dry") kabul etmeleri şartıyla verilmemeliydi. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri ise, bunu Paris'teki Yüksek Komiser'in kabul etmeyeceğini bildirdiler. Sonunda, her Yüksek Komiser'in durumu hükümetine bildirmesine karar verildi. Fransız Komiseri, Paris'e, İngiliz Komiseri ile aynı içerikli telgraf çekeceğini bildirdi.

Lâkin Fransız Hükümeti, İstanbul'daki Yüksek Komiseri M. Defrance'ın tutumunu izlemedi ve hatta, İstanbul konusunda bir İngiliz-Fransız rekabeti veya anlaşmazlığı ortaya çıktı. Zira, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby, 5 Mart'ta Curzon'a gönderdiği telgrafta³⁰ İstanbul'un işgali konusunda alınan kararın Fransız Hükümeti'nin hoşuna gitmediğini, çünkü bu kararın bütün Türkiye'de bunun tepkilerinin olmasından ve özellikle Hıristiyanlara karşı bir katliâma sebep olmasından korkulduğunu bildiriyordu.

Yüksek Komiserlerin İstanbul'u işgal tartışmaları ve durumu hükümetlerine bildirmeleri üzerine, işgal konusu, Yüksek Komiser'in 5 Mart 1920 günü Londra'da yaptığı ve bir ara Venizelos'un da katıldığı toplantısında uzun tartışmalara sebep oldu³¹. Bu tartışmaları şöyle özetleyebiliriz:

İngiltere adına Başbakan Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Millî Mücadele ve Atatürk'e karşı gayet sert davranılması gerektiğini ileri sürdüler. Lloyd George'a göre, Türklere karşı sert tedbirler alınmayacak olursa, Müttefiklere karşı başarılı bir şekilde meydan okumaya devam edeceklerdi ve Müttefiklerin hareketsiz kalması bütün dünyayı hayal kırıklığına uğratabacaktı. Dolayısıyla Türkler, Müttefiklerin barış şartlarını kabul etmeyeceklerdi. Yine Lloyd George'a göre, "*Mustafa Kemal sadece bir haydut ve bir soyguncu çetesinin başı*" değil, aynı zamanda, kendisine sempati

³⁰ D.B.F.P., First Series, Vol. XIII, p. 10-11.

³¹ Bu tartışmalar için bak.: D.B.F.P., First Series, Vol. VII, p. 411-421.

besleyen İstanbul'daki Hükümet tarafından tayin edilmiş bir Erzurum Valisi idi. Dolayısıyla, önce Mustafa Kemal'in Erzurum Valiliği'nden azli İstanbul Hükümeti'nden istenmeli ve sonra *İstanbul işgal edilmeliydi*.

Fransa temsilcisi Büyükelçi Paul Cambon ise, İngilizlerin bu tutumuna karşılık daha ihtiyatlı bir tutum aldı. Fransa, İstanbul'un işgaline karşı değildi, fakat böyle bir işgalin doğuracağı sonuçlar üzerinde duruyordu. Bunların başında, işgale tepki olarak Milliyetçilerin Hıristiyanlara karşı girişebileceği katliâmdan Fransa'nın duyduğu endişe geliyordu. Dolayısıyla, Müttefikler, İstanbul'un işgali ile birlikte, Hıristiyanların güvenliği bakımından alınacak tedbirleri de açıklamalıydılar. Yoksa, Mustafa Kemal'in "azline" Fransa da taraftardı. Bununla beraber, barış şartları "gizli" olarak İstanbul'daki Yüksek Komiserlere de bildirilmeli ve ayrıca, İstanbul'un işgali halinde, bu işgali devam ettirmek için ne kadar bir kuvvetin gerektiğini bildirmeleri de istenmeliydi.

Paul Cambon'dan sonra söz alan Lord Curzon ise, Amiral de Robeck'in, barış şartlarının yumuşatılması görüşünün şiddetle karşısına çıkarak, bunun anlamının, İstanbul'un, İzmir'in ve Trakya'nın Türklere verilmesi ve Yunanistan'ın son iki topraktan mahrum bırakılması demek olacağını, bunun ise şimdiye kadar izlenen politikanın terkedilmesi olacağını, bu sebeple bu görüşün tamamen imkânsız olduğunu, ayrıca yumuşak barış şartlarının, bağımsız Ermenistan ümitlerini yıkıp, bunun yerine "Türk Kürdistanı"nın kurulması anlamına geleceğini belirtti. *Yine Lord Curzon'a göre, Mustafa Kemal'i düşürmek veya azletmek çok kolaydı ve bunun için bir kâğıt parçasının üzerine bir kaç kelime yazmak kâfi gelecekti*³².

İtalyan temsilcisi Scilaoja ise, Müttefiklerin Türkiye ile bir savaş halinde olduğunun gizlenemeyeceğini, yalnız bu savaşın yerel muharebelerle cereyan ettiğini, fakat her şeyin Türk Milliyetçileri'nin alacağı tutuma bağlı hale geldiğini, şimdiye kadar Müttefiklerin, Padişah'a destek veren politikalarının bir sonuç vermediğini, dolayısıyla bugün Türkiye'de hesaba katılacak tek unsurun Milliyetçi Parti olduğunu ve dolayısıyla bu partinin de Müttefiklerin barış şartlarını hiç bir zaman kabul etmeyeceğini söyledi³³.

³²D.B.F.P., First Series, Vol. VII, p. 414.

³³ İngiliz Yüksek Komiseri, 2 Mart'ta çektiği ve Londra'da 4 Mart'ta alınan telgrafında, Fransız Yüksek Komiseri ile, İtalyan Yüksek Komiserine gizli bilgiler vermeme kararı aldıklarını, kendisi dürüst bir insan ise de, İtalyan politikasının kuvvetli bir şekilde (strongly) Türkiye

Tekrar söz alan Cambon ise, İstanbul'un işgalinin küçük bir operasyon olduğunu, buna itiraz etmeyeceğini, fakat Lloyd George'un sözlerinin, Türkiye'ye karşı "büyük bir savaş" anlamına geldiğini, bu durumda da Fransız parlamentosunun onayının gerekeceğini bildirmiştir. Buna cevap veren Lloyd George, bir aydır Türk kuvvetlerinin Müttefik kuvvetlerine saldırdığını ve Müttefik kuvvetlerin gözleri önünde Ermenileri boğazladığını ("slaughtered"), eğer Yüksek Konsey İstanbul'un işgali için kollektif bir harekette bulunmazsa, İngiltere'nin tek başına hareket edeceğini söyledi. Mammafi, daha sonraki konuşmasında da, Türklere karşı genel bir savaş açmak gibi bir izlenim vermiş ise, amacının bu olmadığını, bu izlenimi düzeltmek istediğini bildirmiştir.

Sonunda, İstanbul'un işgali konusunda Müttefik Yüksek Komiserlerine uzun bir talimat hazırlandı³⁴. Lord Curzon tarafından 6 Mart'ta Amiral de Robeck'e gönderilen³⁵ ve Yüksek Konsey'in kararı olarak belirtilen şu 4 madde önemliydi:

- 1) İstanbul (Başkent deniyordu) Müttefik Kuvvetler tarafından derhal işgal edilecektir.
- 2) Türk Hükümeti'nden, son Kilikya olaylarında sorumluluğu şüphe götürmeyen, Erzurum Valisi Mustafa Kemal'in derhal azli istenecektir.
- 3) İstanbul'un işgalinin, barış şartlarının tamamen kabulü ile uygulanmasına kadar devam edeceği, Türk Hükümeti'ne bildirilecektir.
- 4) Eğer bundan sonra da olaylar çıkarılacak olursa, barış şartları çok daha ağırlaştırılacak ve verilen tâvizler (!) geri alınacaktır.

Ayrıca şu da ilâve ediliyordu ki, şehrin işgali ile beraber, özellikle Harbiye Nezareti de işgal edilecek ve buradan yayınlanan emir ve talimat kontrol edilip, sansür uygulanacaktır. Belirtilen ikinci husus ise, İstanbul'un işgalinin, şehrin yönetiminin Müttefiklerce yürütüleceği demek değildi.

Bu arada, gayet gizli kalmak kaydıyla barış şartlarının bazıları da belirtilmekteydi. Çatalca'ya kadar Trakya Yunanistan'a verilecektir. İzmir, Osmanlı Devleti'ne tâbi olmakla beraber, Yunanistan tarafından yönetilecektir.

tarafları olduğuna dair pek çok delil bulunduğunu söylemekteydi - Bak, *aynı kaynak*, p. 422, 7 no. dipnotu.

³⁴ Talimatın metni: *aynı kaynak*, p. 421-423.

³⁵ Bak.: Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt I, s. 440-442.

Boğazlar milletlerarası kontrol altına konacaktır. Erzurum'u da içine alan bağımsız bir Ermenistan ile, ayrıca, muhtemelen, bağımsız bir Kürdistan kurulacaktır. Türk Hükümeti mali gözetim altında tutulacaktır.

Bu şartların ağırlığı da kabul edildiğinden, bu şartların kuvvet zoru ile uygulanması için ne gibi tedbirler düşündükleri özellikle İngiliz Yüksek Komiseri'nden sorulmaktaydı.

Müttefikler Yüksek Konseyi, 5 Mart'ta, İstanbul'u işgal kararını almakla beraber bu karar hemen yürürlüğe konmadı. Bunun bir kaç sebebi vardı.

Birincisi, Amiral de Robeck'in, barış şartlarının ağırlığı dolayısıyla barışın uygulanmasının çok büyük sorunlar yaratacağını ileri sürerek, bu şartların hafifletilmesinde ve özellikle Trakya'nın ve İzmir'in Yunanistan'a verilmesinden vazgeçilmesinde ısrar etmesiydi³⁶. Yüksek Komiser, ortaya çıkacak sorunları belirttiği gibi, ayrıca İstanbul'daki üç Yüksek Komiser de, hükümetlerine gönderdikleri aynı metinli telgraflarda³⁷, ağır bir barışı Türkiye'de uygulamanın güçlüklerini vurgulamaktaydılar. De Robeck'e göre, bu ağır barış, İngiltere'yi savaşa götüren amaçlarla uyuşmadığı gibi, Yakın Doğu'da devamlı bir barışı sağlayabilecek nitelikte de değildi, Müttefiklerin yeniden kan dökmelerine ve yeni fedakârlıklarına sebep olacaktı. Ne var ki, bu uyarılar, özellikle, Yunanistan'a kanat germiş bulunan ve Türk düşmanlığını ilke edinmiş olan Curzon üzerinde hiç etkili olmadı.

İkincisi, Fransa'nın tutumuydu. Burada iki unsur vardı. Bunlardan biri, Lord Curzon'un şikâyetinden anladığımızı göre, İstanbul'daki Fransız yetkililerinin, Fransa'nın Müttefiklerden (yani İngiltere'den) bağımsız ve Türk çıkarlarına karşı dostane bir politika izlediği propagandasını yaymalarıydı³⁸. Curzon, bu konuda daha 1919 Haziranı'nda İngiltere ile Fransa arasında bir anlaşmanın belgesini de Büyükelçi Cambon'a göndermekteydi.

Fransa ile ilgili ikinci unsur, İstanbul'un işgali konusunda Fransa ve İtalya'nın hâlâ tereddüt içinde olmalarıydı. Bu tereddüdün özellikle Fransa bakımından yeni unsurları, Yüksek Konsey'in 5 Mart toplantısında söz konusu

³⁶ Amiral de Robeck'ten Lord Curzon'a 9 Mart 1920 tarihli uzun mektup: *D.B.F.P.*, First Series, Vol. XIII, p. 17-19.

³⁷ Metin için bak.: *D.B.F.P.*, First Series, Vol. VII, p. 500.

³⁸ Lord Curzon'dan Londra'daki Fransız Büyükelçisine 5 Mart 1920 günlü mektup *D.B.F.P.*, First Series, Vol. XIII, p. 11-12.

olmadığı halde, 10 Mart toplantısında³⁹ İstanbul'un işgalinden sonra, şehrin yönetimini de Müttefikler'in üzerine alması, Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve milletvekillerinin tutuklanması, Posta ve Telgraf hizmetlerinin kontrol altına alınması gibi yeni unsurlar ortaya çıkmış ve bunlar da özellikle İngiltere tarafından ortaya atılmıştı. Bu yeni unsurlar, Fransa'ya göre yeni sorunların doğması demektir. Fransa'nın, bu çekimsiz tutumu İstanbul'daki Yüksek Komiserler toplantısına da yansdı. 11 Mart'ta yapılan ve işgalin 13 Mart günü yapılmasına karar verildiği toplantıda, Fransız Yüksek Komiseri, böyle bir teşebbüse girişmeden önce iyice düşünülmesi gerektiğini söylemiş ve ayrıca, Yüksek Komiserler'in bu kararının Hükümetlerince de onaylanması gerektiği ileri sürmüştür. Bu olay Lord Curzon'ı o derece sinirlendirmiştir ki, 13 Mart'ta Amiral de Robeck'e çektiği telgrafta⁴⁰ diğer Yüksek Komiserler katılmasalar bile, Yüksek Komiser'in talimatını hiç nazara almadan, General Milne'in, kendi sorumluluğu ile işgale başlaması emrini vermesini istedi.

Curzon, bununla da yetinmeyerek, yine 13 Mart günü Londra'daki Fransız Büyükelçisine yazdığı sert mektupta⁴¹, İstanbul'un işgali ile "barış şartlarının hafifletilmesi" konularının birbirinden ayrı şeyler olduğunu ileri sürmüş ve Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin İngiliz Yüksek Komiseri ile işbirliğinden kaçınmaları halinde, General Milne'e İstanbul'un işgalinde tek başına hareket emri verdiğini bildirmiştir. Curzon'un bu sert tutumu Fransa'yı da yumuşatmış ve Fransız Başbakanı Millerand, hemen İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserine, İngiliz meslekdaşı ile birlikte hareket etmesi talimatını vermiştir⁴².

Üçüncü olarak, İstanbul'un işgalinde İngiltere'nin karşılaştığı bir başka sıkıntı da İtalya'nın kaçamaklı ve isteksiz tutumuydu. Yine, Yüksek Komiser'in 10 Mart toplantısında, İtalyan delegesi Sinyor Scialoja, İstanbul'un işgalinin, geniş çaplı askerî harekâta, yani bir savaşa sebep olabileceğini, bu sebeple her üç devletin de bunu göze alıp alamayacağını kendisine sorması gerektiğini söylemiş, İtalya'nın İstanbul'un işgaline katılabileceğini, fakat bundan doğacak bir savaşa katılamayacağını ve bu hususta hükümetini bağlayamayacağını bildirmiştir⁴³.

³⁹ Bu toplantı için bak.: *D.B.F.P.*, First Series, Vol. VII, p. 450-457.

⁴⁰ Telgrafın metni: *D.B.F.P.*, First Series, Vol. XIII, p. 24.

⁴¹ Mektubun metni: *aynı kaynak*, p. 25.

⁴² Bak.: *aynı kaynak*, p. 26.

⁴³ Bak.: *D.B.F.P.*, First Series, Vol. VII, p. 452.

9 Mart'ta İstanbul'daki Yüksek Komiserler toplantısında, Müttefik Başkomutanı Milne'in İstanbul'un işgali tarihini 13 Mart olarak bildirmesi ve işgalin yaklaşık 6 ay olarak düşünülmesi ve bu husustaki gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmesi üzerine, İtalyan Yüksek Komiseri, bu kararları, Hükümetinden talimat almadan imzalayamayacağını bildirmiştir⁴⁴.

İngiltere'nin, İstanbul'u işgal suretiyle Mustafa Kemal'in direnmesini ve Millî Mücadele'yi kırmak çabasında Fransa'nın isteksiz ve İtalya'nın çekimser ve uzak davranması karşısında, Ermeni sorununa yakın ilgisi dolayısıyla, Başkan Wilson'dan destek istemek zorunda kaldığını görüyoruz. Amerika 1919 sonunda Paris Barış Konferansı'ndan çekilmekle beraber, Başkan Wilson, Ermenistan dolayısıyla, Konferans gelişmeleriyle ilgisini kesmemişti. Bundan yararlanan Lord Curzon, İstanbul'un işgalinde Amerika'dan destek sağlamak amacı ile, 12 Mart'ta Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği Maslahatgüzarına bir mektup göndermiştir⁴⁵. Curzon, Adana ve Maraş bölgesindeki olaylarda iki Amerikan vatandaşının da öldürülmesine işaret ederek, bu olaylarda Mustafa Kemal'in yakın bağlantısı olduğunu belirterek, her ne kadar Amerika Barış Konferansı'ndan çekilmiş ise de, Türkiye ile ilgili çıkarlarının devam etmekte olduğunu, dolayısıyla, İstanbul'un işgali ile Mustafa Kemal'in azledi-leceğini, operasyonun tamamen milletlerarası nitelikte olması sebebiyle İstanbul'un işgalinde Amerika'nın da işbirliğinin memnuniyetle karşılanacağını bildirdi. Curzon, operasyonun "milletlerarası" nitelikte olduğunu söylemek suretiyle, bunun, münhasıran İngiltere'nin bir teşebbüsü olmadığı izlenimini vermek istiyordu. Lâkin Başkan Wilson bu işe bulaşmaya cesaret edemedi.

İngiltere için artık her şey tamamdı. Ankara'daki Mustafa Kemal'i ve Anadolu'daki Millî hareketi İstanbul'dan yıkmak gibi bir hayalin gerçekleşmesi için *geriye sayım* başlamıştı. Ne var ki, İngiltere Harbiye Bakanlığı'nda hazırlanan 15 Mart 1920 tarihli bir rapor son derece ilginç görünmektedir. İlk cümlesi "*Şimdi siyasal iktidar Milliyetçilere geçmiş bulunmaktadır*" diye başlayan bu uzun ve gizli raporda⁴⁶, Milliyetçilerin Anadolu'daki kuvvetleri ile Müttefik kuvvetlerinin karşılaştırması yapılıyor, bir askerî harekâta Müttefiklerin avantajları ve dezavantajları inceleniyor, Müttefiklerin hangi bölge-

⁴⁴ Amiral de Robeck'ten Curzon'a 10 Mart 1920 günlü telgraf: *D.B.F.P.*, First Series, Vol. XIII, p. 21-22.

⁴⁵ Metin, *D.B.F.P.*, First Series, Vol. XIII, p. 22-24.

⁴⁶ Raporun metni: *aynı kaynak*, p. 26-38.

lerde, askerî bakımdan neler yapabileceği tahlil ediliyor, karşılaşılabilecek muhtemel güçlükler üzerinde duruluyor ve sonuç kısmında da, askerî bakımdan, barış antlaşmasının, Müttefiklerin kuvvet zoru ile kabul ettirmeye hazır olmadıkları şartları ihtiva etmesinin şayanı arzu olmadığı, barış şartlarının kabul ettirilmesinde askerî seçeneğe başvurulmasının da arzu edilmediği ve mevcut barış şartlarının da barış vaadini ihtiva etmediği vurgulanıyordu.

Görülüyor ki, rapor, İstanbul'un işgalinin geniş çaplı bir savaşa sebep olacağı ihtimal ve hesabına dayanmaktaydı. Fakat artık zarlar atılmıştı.

İlginçtir, Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Vaşington'a, bütün bu gelişmelerde Venizelos'un parmağı olduğunu bildiriyordu⁴⁷.

6. İstanbul'un İşgali

Üç Müttefik Yüksek Komiseri 15 Mart günü son toplantılarını yaparak, İstanbul'un 16 Mart 1920 sabahı saat 10:00 dan itibaren işgaline, Müttefik askerî makamlarının, işgalin gerektirdiği bütün tedbirleri almalarına, Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin işgali ile her türlü iletişimlerinin kontrol altına alınmasına, posta, telgraf ve telefon hizmetlerinin kontrolüne, keza polisin de sıkı kontrol altına alınarak kamu düzeninin gerektirdiği bütün emir ve talimatın askerî makamlardan çıkmasına karar verdiler⁴⁸.

16 Mart sabahı, İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Mr. Ryan, saat 9.40'da Sadrazamı ziyaret ederek, üç müttefik adına hazırlanmış olan ve işgalin gerekçesini bildiren notayı Sadrazam'a verdi⁴⁹. Esasında bu, bir nota değil ultimatomdu. Zira, belgede, Yüksek Komiserler tarafından alınan kararlar ve istekler *tebliğ* edilmekteydi. Osmanlı Hükümeti" (notada böyle deniyordu), başta Kilikya olmak üzere çeşitli yerlerde meydana gelen olaylardan sorumlu olan "Mustafa Kemal Paşa" ve diğer sözde ("soi-disant") "milliyetçi" liderlerle ilişkisini derhal kesecekti. Eğer bu çeşit olaylar tekerrür edecek olursa, Türkiye barışında öngörülen şartlar çok daha sertleştirilecek ve şimdiye kadar verilmiş olan tâvizler(!) geri alınacaktır. İstanbul'un işgali, Barış Antlaşması'nın şartları kabul edilip uygulanıncaya kadar devam edecektir.

⁴⁷ Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, p. 277.

⁴⁸ Bak.: Şimşir, *adı geçen eser*, Cilt I, s. 461; *D.B.F.P.*, Vol. XIII, p. 39.

⁴⁹ Notanın metni: Şimşir, *adı geçen eser*, Cilt I, s. 460-461; *D.B.F.P.*, Vol. XIII, p. 39. Ryan'ın Sadrazamla görüşmesi için bak.: Şimşir, *aynı eser*, s. 463-464. Ryan, Sadrazam'dan direnme gösterilmemesini ve işgale yardımcı olunmasını istemiştir.

Bu notanın bir tek anlamı vardı: İşgalci devletler kendi tasarladıkları barış antlaşmasının karşısında en büyük engel olarak Atatürk ve Millî Mücadele'yi görmekteydiler. Ne var ki, bu işgale cevap olarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da T.B.M.M.'nin açılması ile Millî Mücadele çok daha güçlenecek ve yeni bir devletin ilk büyük temeli atılacaktır.

İstanbul'un işgalinden doğan ilginç bir olay da, Trakya'daki 1. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar (Kankat) Bey'in, 16 Mart günü, General Milne'in Edirne'deki temsilcisine, İstanbul ile her türlü bağlarını kestğini Mondros Mütarekesi hükümlerinin Edirne Vilâyeti dahilinde bundan böyle geçerli olmadığını, Müttefik kuvvetlerinin vilâyet dahiline girmeye teşebbüs etmeleri halinde buna kuvvet yoluyla karşı konulacağını, keza Edirne Vilâyetinde bağımsız bir hükümet kurulacağını ve Hıristiyanların güvenliklerinin sağlanacağını bildirdi⁵⁰. Lâkin Cafer Tayyar Bey'in, Ankara'ya danışmadan giriştiği bu, Trakya'yı kurtarma hareketi çok kısa ömürlü oldu ve ancak bir ay kadar devam etti. Havsa civarında atla gezerken düşmana esir düştü ve İstanbul'a döndü.

"Osmanlı Hükümeti", Müttefik Yüksek Komiserlerinin, İstanbul'un işgali için 16 Mart sabahı verdikleri notaya, 18 Mart sabahı cevap vererek, işgalin gerekçesini kabul etmediği gibi, ortada bir karışıklık veya herhangi bir düzensizlik olmadığı gibi, eğer varsa Müttefiklerin bunları önleme gücüne sahip olduğunu, Anadolu'daki millî hareketin sebebinin ise Yunan işgali ile Yunanlıların yaptıkları mezalimden kaynaklandığını ve ayrıca, büyük bir Ermenistan ile bir Rum Pontus Devleti'nin kurulmasına ait niyetlere karşı bir tepki teşkil ettiğini bildirdi⁵¹.

Diğer taraftan, Müttefik Yüksek Komiserleri, 16 Mart 1920 sabahı bir bildiri yayınlayarak, işgalin gerekçesini halka açıklamaya çalıştılar, fakat daha ziyade halka bir takım uyarılarda bulundular⁵².

Açıklama kısmında, Türkiye'nin (yani Osmanlı Devleti'nin), İttihad ve Terakki yönetimi ile, Almanya'nın yanında savaşa katılmasının felâketlere sebep olduğu, buna rağmen İtilâf Devletleri'nin Türkiye'ye barış getirmek istedikleri, lâkin, İttihad ve Terakki'nin bazı kaçak liderlerinin ("fugitive

⁵⁰ Amiral de Robeck'ten Curzon'a 17 Mart 1920 günlü telgraf, *D.B.F.P.*, Vol. XIII, p. 40-41.

⁵¹ de Robeck'ten Curzon'a 18 Mart günlü telgraf, *aynı kaynak*, p. 43.

⁵² Bildirinin metni: *aynı kaynak*, p. 45-46; Şimşir adı geçen eser, s. 462-463; Türkçe metin: *Nutuk*, Cilt I, 554-556.

leaders") sözümona milliyetçi bir örgüt kurarak Padişah'a ve Hükümeti'ne karşı geldikleri, Hükümeti de kendi taraflarına çekmeye çalıştıkları, bunun da İtilâf Devletleri'nin barış çabalarını etkilediği, bu durumda İstanbul'un "geçici" olarak işgalinden başka çare kalmadığı belirtilerek şu hususlar vurgulanmaktaydı:

1. İşgal geçicidir.

2. İtilâf Devletleri, Padişahlığı yıkmayı düşünmemektedirler.

3. İtilâf Devletleri, Türklerin elinden İstanbul'u almayı da düşünmemektedirler. Fakat, Allah Korusun (God forbid), geniş çaplı karışıklıklar ve katliamlar olursa, bu karar muhtemelen değişecektir.

4. Bu kritik zamanda, herkesin normal işine devam etmesi ve kamu düzeninin korunmasına katkıda bulunması bir görevdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde yeni bir Türkiye inşa etme ümidini yıkmaya çalışanlara kimse kanmamalıdır. İstanbul'daki Padişah'ın emirlerine itaat etmek herkesin görevidir.

5. Bu çeşit tahriklerde bulunan bazı kişiler tutuklanmış bulunmaktadır. (Bununla kastedilen, 16 Mart sabahı tutuklanan ve Malta'ya sürülen milletvekilleri)⁵³.

Lord Curzon, Müttefik Yüksek Komiserlerinin bu ortak bildirisini gördüğünde, itiraz etmiş ve 3. Maddede, İstanbul'un Türklerin elinden alınmayacağıнын belirtilmesinin Yüksek Komiserlerin yetkisinde olmadığını söylemiştir⁵⁴.

7. İşgal Sonrası Gelişmeleri

A) İşgale Amerika'nın Desteği

İstanbul'un işgaline katılmayan Başkan Wilson, bu işgali onaylarcasına, İstanbul'un Türklerin elinden alınmasında ısrar etmiştir⁵⁵. Wilson'ın bu sınırlı tepkisinde, Senato'ya göndermiş olduğu, Ermenistan mandası hakkın-

⁵³ Bu konuda bak.: Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları Tarih Dizisi, 1976, s. 182-212.

⁵⁴ *D.B.F.P.*, First Series, Vol. XIII, p. 45, 2 No.lu dipnotu.

⁵⁵ Amiral de Robeck'ten Curzon'a 25 Mart tarihli telgraf: *aynı kaynak*, p. 47.

daki *Harbord Raporu*'nun olumsuz niteliğinin rol oynadığı belirtilmiştir⁵⁶. Bilindiği gibi *Harbord Raporu*, Ermenistan mandasından değil, İstanbul dahil bütün Türk toprakları üzerinde bir Amerikan mandasından söz ediyor, fakat bunun maliyetinin de, beş yıl için 757 milyon Dolar olacağını ve 59.000 - 200.000 kişilik bir Amerikan kuvvetine ihtiyaç göstereceğini belirtmekteydi. General Harbord, Ermenistan üzerinde bir Amerikan mandası tavsiye etmekten kaçınmıştı⁵⁷. Bu da Wilson'ı sinirlendirmiş görüyor.

B) İşgale Atatürk'ün Tepkileri

İstanbul'un işgali üzerine Atatürk, işgalci devletlerin İstanbul'daki temsilcileri ile, Amerika dahil, işgalci devletlerin Meclis başkanları ile dışişleri bakanlarına 16 Mart 1920 günü bir protesto telgrafi gönderdi⁵⁸. Bu telgrafta Atatürk, İstanbul'un işgalini "*yirminci yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere, hürriyet, milliyet, vatan duygusu gibi, bugünkü insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın genel vicdanına indirilmiş*" bir **yumruk** olarak nitelemekteydi. Atatürk'ün bu protesto telgrafının, yayınlanan İngiliz belgeleri arasında yer almadığını görmekteyiz.

Atatürk, yine 16 Mart 1920 günü, "Bilumum kumandanlara, Vali ve Muhtarlıklara ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Riyasetlerine, Matbuat Cemiyetine" hitaben yayınladığı "Beyanname" de de, "*Bugün İstanbul'u cebren işgal etmek suretiyle Devlet-i Osmaniye'nin yedi yüz yıllık hayat ve hâkimiyetine son verildi. Yani bugün, Türk Milleti, kabiliyet-i medeniyesinin, hakk-ı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbâlinin müdafaasına davet edildi*" demek suretiyle, İstanbul'un işgalinin, Türk Milletinin yaşama hakkı ve bağımsızlık sorununu birinci plâna çıkardığını belirtiyordu⁵⁹.

Bilindiği gibi, İstanbul'un işgalinden sonra Atatürk, Heyet-i Temsiliye adına, "Vilâyetlere ve Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına" 19 Mart 1920'de yayınladığı bildiriye, "*umur-ı milleti tedvir ve murakabe etmek*

⁵⁶ İngiltere'nin Vaşington Büyükelçisi Lindsay'den Curzon'a 5 Nisan 1920 günlü telgraf: aynı kaynak, p. 60.

⁵⁷ Harbord Raporu'nun metni için bak.: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, Vol. I, Washington, D.C., Government Printing Office, 1934, Publication No. 889, p. 841-889.

⁵⁸ Telgrafın metni: *Nutuk*, Cilt, s. 556-558.

⁵⁹ Beyanname'nin metni, *Nutuk*, Cilt I, s. 560.

üzere", Ankara'da, "*selâhiyet-i fevkalâdeye mâlik bir Meclis*"in toplanması için seçimlerin yapılmasını istemiş ve bu seçimlerin esaslarını belirtmiştir⁶⁰.

Yayınlanan İngiliz belgeleri arasında bu bildiri dahi yer almamakla beraber, Londra'daki Fransız Büyükelçiliği'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu İstanbul çıkışlı ve 25 Mart 1920 tarihli bir telgrafta, Atatürk'ün 19 Mart 1920 günlü bir "Proclamation" ından söz edilmektedir⁶¹. Nutuk'ta görmediğimiz bu belgeye göre, Atatürk, İstanbul'un şiddet yoluyla işgalinin sadece Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir saldırı teşkil etmeyip, aynı zamanda, bütün Müslüman dünyasına ve Hilâfete karşı da bir hakaret teşkil ettiğini belirterek, 10.000 şehit veren Mısır, Irak, Suriye, Azerbaycan Kuzey Kafkasya, Afganistan, İran ve "bir kelime ile bütün Müslüman dünyasının" İtilâf devletlerinin gücünü sarsacağını ve mucizeler yaratacağını vurgulayıp, bütün Müslümanları, "*bağımsızlığa, İslâm imânına ve Hilâfet'e karşı yürütülen bu modern Haçlı Seferlerine karşı*" yardım etmeye çağırmıştır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bu telgraf üzerine yapılan yorum, bunun, klâsik bir İslâm çağrısı (Cihad) olup, Hindistan İçişleri Bakanlığı hariç, Türkiye'nin dışında hiç bir etkisi olamayacağı şeklinde idi⁶².

C) İstanbul Hükümeti Üzerine Baskılar

Ali Rıza Paşa kabinesi 3 Mart'ta istifa ettikten sonra, yeni kabineyi, eski Bahriye Nazırı Salih Paşa kurmuştu. İstanbul'un işgali de bu kabine zamanına rastlamaktaydı. Müttefik Yüksek Komiserleri 26 Mart'ta Sadrazama verdikleri ortak bir notada 16 Mart'tan beri İstanbul Hükümeti'nin Milliyetçi Hareketi kınamak hususunda hiç bir hareket ve beyanda bulunmadığına dikkat çekilerek, Mustafa Kemal Paşa ve milliyetçi hareketin diğer yöneticileri ile hiç bir ilişkisi olmadığını ve desteklenmediğinin "daha fazla gecikmeksizin" açıklanmasını istediler⁶³. Bunu üzerine Salih Paşa kabinesinin, Mustafa Kemal Paşa taraftarı olmadığına dair yayınlacağı beyannamenin metni üzerinde, Sadrazam ile Müttefik Komiserleri arasında yazılı tartışma başladı⁶⁴. Salih Paşa, Müttefik Komiserlerine 17 Mart'ta verdiği cevapta, Anadolu'daki milliyetçi hareketin, Yunan işgali ile Yunan mezaliminin ve ayrıca, büyük bir Ermenistan ve Pontus kurulacağına dair haberlerden kaynaklandı-

⁶⁰ Bildirinin metni: *Nutuk*, Cilt I, s. 562-564.

⁶¹ Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt I, s. 466.

⁶² Aynı kaynak, s. 466'nın dipnotu.

⁶³ Notanın metni: aynı kaynak, s. 467, aynı kaynak, Cilt II, s. 8-9.

⁶⁴ Bu tartışma için bak.: aynı kaynak, Cilt II, s. 9-16.

ğını bildirmektedir⁶⁵. Müttefik Komiserlerinin 26 Mart notası üzerine, Sadrazam Salih Paşa, Müttefik Yüksek Komiserlerine verdiği beyanname taslağında, halkı Mustafa Kemal ve milliyetçi harekete kaulmayıp Padişah'ın ve onun hükümetinin emirlerine uymaya çağırırken, İzmir'in işgalinin ve diğer faaliyetlerin halkta uyandırdığı tepkileri de vurgulamaktan geri kalmıyordu.

Bütün bu baskılar karşısında Sadrazam Salih Paşa 3 Nisan 1920'de istifa etti ve yeni kabineyi, işgalci devletlerin istediği gibi Damat Ferid kurdu. Damat Ferid'in ilk işi 7 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'i ziyaret etmek oldu. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Sadrazamı, bir işgal devleti temsilcisinin ayağına gidiyordu. Bundan daha da önemlisi, Damat Ferid'in, tam bir hıyanet içinde, İngiliz Yüksek Komiseri ile yaptığı konuşma ve ona söyledikleridir⁶⁶.

Damat Ferid, iktidara gelmesinin amacının, "millî hareketi", Merkezi Hükümet'in iradesine tâbi kılmak olduğunu, bu konuda Padişah'ın manevî otoritesini kullanacağını, fakat inat etmekte devam edenler için maddî kuvvet kullanmak gerekeceğini bildirdikten sonra (Kuvayı İnzibatiye'nin teşkili), Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Milliyetçilere karşı hareketler olduğunu, bunların başında Bandırma-Gönen Bölgesi'nde Anzavur'un geldiğini, ayrıca, İzmit, Bolu, Trabzon ve Kayseri ve Harput bölgelerinde Anzavur hareketine benzer hareketler olduğunu belirtip bunların destekleneceğini, bir gün önce Hükümet'in, Anzavur'a Paşa rütbesi verip onu Afyonkarahisar valiliğine tayin ederek, onu Hükümet'in bir memuru haline getirdiğini söylemiştir. Damat Ferid, Anzavur'a bir miktar top ve cephane verilirse kendisini daha iyi ispatlayabileceğini de sözlerine ilâve etmiştir.

İngiliz Yüksek Komiseri ise, Milliyetçilere karşı kuvvet kullanılırken, bunun bir tenkil operasyonu sınırlarını aşmaması gerektiğini, Müttefiklerin Türkiye'de bir iç savaş istemediklerini vurgulamıştır. Bununla beraber silâh yardımı konusunda General Milne ile görüşeceğini bildirmiştir.

Damat Ferid'in bir başka zavallılığı da, Müttefiklerin İstanbul'un telgraf iletişimini kesmeleri dolayısıyla, iç kısımlardan haber alamadığını söylemesi

⁶⁵ *D.B.F.P.*, Vol. XIII, p. 43.

⁶⁶ Bu görüşmeye ait Robeck'in Lord Curzon'a 11 Nisan tarihli telgrafı ile görüşmenin tutanağı için bak.: Şimşir, *adı geçen eser*, Cilt II, s. 26-30 ve *D.B.F.P.*, Vol. XIII, p. 61-62.

ve Yüksek Komiser'den bu hususta bilgi istemesiydi. Yüksek Komiser, aynı sebepten, kendilerinde de fazla bilgi bulunmadığını söylemiştir.

Sadrazam, Milliyetçiler aleyhine bir fetva da yayınlanacağını, bu fetvanın Anadolu halkına da duyurulması ve dağıtılması ve aynı zamanda, Talât ve Enver Paşaları, Müslüman liderleri olarak bilen Hindistan Müslümanları arasında da bu fetvaların dağıtılması için Yüksek Komiser'in yardımını istemiştir. Damat Ferid, Meclis'i feshedip, Mütteliklerin hazırladığı barış antlaşmasını onaylayacak yeni bir Meclis'in seçilmesini sağlayacağını da söylemiştir. Nitekim, dört ay içinde seçim yapılmak üzere 12 Nisan'da Meclis feshedilmiştir.

Damat Ferid söz konusu ettiği ve Milliyetçileri "hain" ilân eden fetvayı, 10 Nisan'da yayınlamıştır. Fetvada sahte milliyetçilikten söz edilerek, milliyetçi liderlere gereken cezaların verileceğini belirttiği gibi, Müslümanlar, Hıristiyanlara ve Hıristiyanlar da Müslümanlara karşı aşırı davranışlar konusunda uyarılıyordu⁶⁷. Bu fetva üzerine Atatürk, Müdafaa-i Hukuk örgütlerine yayınladığı gizli bir genelgede, bu fetvanın Damat Ferid'in kıskırtmasıyla yayımlandığını, Anadolu'nun Müslüman halkının sanki Halifeye karşı ayaklanmış gibi gösterildiğini, milletün ve memleketin İngilizlerin elinde esir ve Halife'nin de İstanbul'da mahpus hale geldiğinin halka anlatılması gerektiğini bildiriyordu⁶⁸.

Damat Ferid, İngiliz Yüksek Komiseri ile 7 Nisan günü yaptığı görüşmede, "*İngiliz makamlarının onaylayacağı şekilde çalışmak arzusunda olduğunu*" bildirmişti. Onun bu tutumuna karşılık, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Amiral de Robeck'e 20 Nisan'da çekilen bir telgrafta, yeni Hükümet'in desteklenmesi onaylanmakla birlikte, "*Damat Ferid'in kafasında yumuşak bir barış beklentisi yaratmamaya dikkat etmeliyiz*" denilmekteydi⁶⁹.

İngilizlere de, Damat Ferid'e de en güzel cevap, Ankara'da 23 Nisan 1920'de T.B.M.M.'nin açılmasıydı.

⁶⁷ D.B.F.P., First Series, Vol. XIII, p. 62 ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt II, s. 42, Amiral de Robeck'ten Curzon'a 15 Nisan tarihli telgraf.

⁶⁸ Şimşir, *aynu eser*, Cilt II, s. 42. Bu belgeyi *Nutuk*'ta bulamadık.

⁶⁹ D.B.F.P., First Series, Vol. XIII, p. 63.

D) İngiliz-Fransız Çatışması: İstanbul'un Komutanı kim?

I. Dünya Savaşı'nda yakın işbirliği ve sıkı ittifak ilişkileri içinde olan İngiltere ve Fransa, 1919 Ocak ayında çalışmalarına başlayan Paris Barış Konferansı ile beraber, bir rekabet ve zaman zaman anlaşmazlık, hatta çatışma içine girmeye başladılar. Özellikle, Paris Konferansı'nda Türkiye yani Osmanlı Devleti ve Orta Doğu sorunları ortaya çıktıkça, iki taraf arasındaki görüş veya çıkar ayrılıklarının zaman zaman gerginliklere dönüştüğü görüldü.

Yukarıda, İstanbul'un işgalinden önceki gelişmelere değindiğimiz zaman görüldüğü gibi, İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri'nin işgal konusundaki müzakerelerinde, İtalya, âdeta bu işe bulaşmamaya özen gösterirken, Fransa da, bir yandan isteksizlik gösterip, bir yandan da İngiltere'ye çelme takma tutumu içinde olmuştur. Fransa'nın bu tutumunda, İngiltere'nin peşine takılmayıp, bağımsız tutumu ile kendi çıkarlarını egemen kılma politikası önemli rol oynamıştır.

İstanbul'un işgali müzakerelerinin yapıldığı bir sırada, Fransa'nın yan çizmek isteyen tutumu dolayısıyla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan 5 Mart tarihli bir raporda⁷⁰, Fransa hakkında şikâyetler yer almaktaydı. Şikâyet konusu ilk olay olarak, 1919 Haziranı'nda, İstanbul Hükümeti'nin, Paris Barış Konferansı'na bir heyet gönderip dinlenmesi isteği zikredilmekteydi. İstanbul Hükümeti'nin bu isteği Müttefikler Konseyi tarafından kabul edilmiş ve İstanbul'daki Yüksek Komiserlerin Hükümete bu kabul kararını birlikte tebliğ etmeleri bildirilmişti. Ne var ki, Fransız Yüksek Komiseri Defrance, meslektaşlarına haber vermeden, kendi başına Sadrazamı ziyaret etmiş ve âdeta bu kararın münhasıran Fransa sayesinde alındığı gibi bir ifade bulunmuştu. İngiliz Yüksek Komiseri'nin kendisini protesto etmesi üzerine de, başına verdiği demeçte, kararın Müttefikler konseyi tarafından alındığını belirtmekle beraber, bu kararın, kendisinin teşebbüsü ile ("à la suite de la démarche faite par lui") alındığını vurgulamaktan da geri kalmamıştır. Amiral Calthorpe, açıklamadan bu ifadenin çıkarılmasını istediği zaman, Fransız Hükümeti'nin talimatı üzerine, bu istek reddedildiği gibi, Fransız Yüksek Komiseri'nin sözcüsü verdiği demeçte şöyle diyordu: "*Fransa ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerini ve çıkar ortaklığını daima vurgulamış olan biz, bu haberi ilân etmekten büyük mutluluk duyuyoruz*". Türkiye'nin bu büyük talihsizlik döneminde, kendisine karşı cömert duygularını her zaman

⁷⁰ Metin: aynı kaynak, p. 12-14.

göstermiş olan Fransa'nın, yardım elini uzatmakla övünç duyduğunu belirten sözcü, "Fransa geleneklerine ihanet edemez" demektedir. İşin daha da ilginç yanı, Fransa'nın Türklerin gözündeki itibarını yüceltmek için, Fransız Yüksek Komiserliğinin yoğun bir propagandaya girişmesiydi.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın raporu böyle demektedir.

5 Mart 1920 tarihli olan rapor, İstanbul'un işgalinden sonra anlaşmazlık konusu olan, İstanbul'daki *Müttefik Komutanlığı*, yani basit bir deyimle, *İstanbul Komutanlığı* konusuna da değinmekteydi. Buna göre, 3 Aralık 1918'de Londra'da İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri arasında yapılan bir toplantıda, Avrupa Türkiyesi'nde bulunan İngiliz kuvvetleri ile, Müttefik kuvvetlerinin Başkomutanlığı (General Command) Fransız Generali Franchet d'Esperey'e ait olacak ve General Milne'in diğer kuvvetleri Kafkaslar'a veya başka yerlere nakledilecekti. Bu durumda Milne, General Franchet'nin komutasından çıkıyordu. Bunun üzerine Franchet d'Esperey, 8 Şubat 1919'da karargâhını İstanbul'a nakletti. Sorun bu kadarla da kalmadı. Fransız Komutan, İstanbul'da tam bir egemen duruma geçip, İngiliz komutanlara emir ve talimat verdiği gibi, onların işlerine de müdahale etti. Bunun arkasından, 1919 Ağustosunda General Franchet, General Milne'e emir verip, kendisinin izni ile Edirne'den çekilen İtalyan kuvvetlerinin yerine İngiliz kuvvetlerinden bir kısmının gönderilmesini istedi. Çatışma büyüdü ve General Franchet d'Esperey, 18 Ocak 1920'de General Milne'e yazdığı mektupta, onun komutası altındaki bazı Fransız birliklerini onun kontrolünden çıkardı. Bununla da yetinmeyip, İstanbul'daki Fransız kuvvetlerinin, olağanüstü bir durumda, sadece kendisinin emirlerine göre hareket edeceğini bildirdi.

Yine Rapora göre, bütün bunların amacı, bir kriz halinde İstanbul'a bir askerî müdahale söz konusu olursa, bu ancak Franchet d'Esperey'nin teşebbüsü ile yapılabilecekti.

İş bu kadarla da kalmadı. 18 Şubat 1920 tarihli *Peyam* ve *Sabah* Gazetesi'nde, General Franchet d'Esperey'ye atfen yer alan haberlerde, Paris'teki Yüksek Konsey'in, "Fransız görüşünü kabul ederek" İstanbul'un Türklerde kalmasını kabul ettiği bildirilmektedir.

İngiliz raporunun belirtmek istediği şuydu ki, Fransa, "Müttefik işbirliği" içinde değil, artık kendi başına buyruk hareket ediyor ve İngiltere'ye mütemadiyen ters düşüyordu.

Müttefikler Yüksek Konseyi'nin Londra toplantılarının 10 Mart 1920 gününde iki toplantı yapıldığını görüyoruz. Biri saat 12:00'de yapılan ve İstanbul'un işgalinin görüşüldüğü toplantıdır. Buradaki görüşmeler, daha önce bu konuda söylediklerimize fazla bir şey katmamaktadır⁷¹.

Fakat aynı gün, saat 13:30'da İngiliz ve Fransız delegasyonları arasında ve özellikle İstanbul Komutanlığı konusunda yapılan tartışmalar bir hayli gergin bir havayı yansıtmaktadır⁷². Toplantıyı açan İngiltere Başbakanı Lloyd George, "İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri Komutanı kim olacaktır?" sorusu ile gündem maddesini belirlemiştir. Lloyd George, bu konunun Paris Barış Konferansı'nda bir çok defalar tartışıldığını ve fırtınalı sahneler (stormy scenes) sebep olduğunu söylemek suretiyle, İstanbul'un tam işgali arifesinde ortaya çıkan bu konunun, İngiliz-Fransız ilişkilerinin o sırada, bir bakıma "kanayan bir yara"sı olduğunu belirtmek istiyordu. Tartışmaların ayrıntıları üzerinde durmayı gereksiz görüyoruz. Sadece tartışmaları özetlemekle yetinmek istiyoruz.

Önce şunu belirtelim ki, konunun tartışma sebebi, o sırada Paris'te bulunan General Franchet d'Esperey'nin, Müttefik Başkomutanlığını deruhde etmek üzere İstanbul'a hareket ettiğine dair haberlerin, Fransız basınında yer almasıydı. Bu haber İngilizleri telâşlandırdı. Lloyd George, General d'Esperey'nin İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri Başkomutanlığı'nı üzerine alması halinde çok güç bir durumun ortaya çıkacağını bildirdi.

Toplantıda, Fransa'yı temsil eden, Londra Büyükelçisi Paul Cambon'a göre, kendisiyle Lord Curzon arasında yapılan anlaşmaya göre, General d'Esperey, Boğazlar'ın Avrupa sahilinden itibaren, Avrupa Türkiyesi'ndeki Müttefik Kuvvetlerin Başkomutanı, buna karşılık General Milne, İstanbul'un Asya tarafının komutanıydı. Böyle olunca, İstanbul şehri General d'Esperey'nin komuta alanı içinde kalıyordu.

Lloyd George ise, Milne'in, Türkiye başkenti ile "Boğaz yakınlarındaki" kuvvetlerin komutanı olduğunu ileri sürüyordu.

Tartışmalar ilerledikçe görüldü ki, sorun, Franchet d'Esperey'nin gerek Milne'e ve gerek, emri altındaki İngiliz kuvvetlerine son derece kaba ve haşın davranması ve İngilizlerin deyimini ile, "tactless" yani takt noksanlığı idi. O ka-

⁷¹ Bak.: *D.B.F.P., First Series, Vol. VII, p. 450-457.*

⁷² Aynı kaynak, p. 458-462.

dar ki, müzakerelerde, Lloyd George, Fransa Hükümeti'nden, General Franchet'nin çekilmesini istediklerini dahi söylemiştir. Esasına bakılırsa, Fransa da General Franchet'yi çekip yerine başka bir komutan atamayı öngörmekteydi ise de, İngilizlerin, İstanbul Komutanlığı'nı Fransa'ya bırakmama kararı, Fransa için sorun olmuştur.

Şunu da belirtelim ki, İngilizlerin İstanbul Komutanlığı üzerindeki ısrarlarının bir önemli dayanağı da, halen İstanbul'da 3.000 kişilik bir İngiliz kuvvetine karşılık, ancak 1200 kişilik bir Fransız kuvvetinin bulunmasıdır.

İngilizlerin ikinci dayanağı ise, Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'u kontrol altına alan yine İngiliz kuvvetleriydi. Keza, İstanbul'da bir Müttefik kontrolü var ise, bu da yine İngiliz kuvvetleri sayesindeydi.

10 Mart Londra toplantısının sonunda, hem İngiliz ve hem de Fransız komutanlarının eşit yetkilere sahip olduğu ilkesi benimsenmekle beraber, bu yetkilerin koordinasyonu konusunun hükümetlerarası müzakerelerde tespit edilmesi hususu kabul edildi.

İstanbul'un işgalinin ertesi günü, yani 17 Mart günü, Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon, Dışişleri Bakanı Lond Curzon'ı ziyaret ederek, İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri Komutanlığı sorununu gündeme getirdi⁷³.

Büyükelçi Cambon, yine 1918 Aralık ayında yapılan anlaşmaya atıfta bulunarak, Boğazların Avrupa tarafındaki Müttefik kuvvetlerinin komutasının Fransa'ya ve Asya tarafının komutasının İngiltere'ye ait olduğunu, dolayısıyla şimdi İstanbul'daki Müttefik Kuvvetlerinin komutasının da Fransa'ya ait olması gerektiğini ileri sürmüştü ve Fransız Hükümeti'nin bu formülden başka bir formülü kabul edemeyeceğini bildirmiştir.

Lord Curzon ise, İngiltere'nin bu görüşü kabul edemeyeceğini, Mondros Mütarekesi'nin askerî hükümlerinin uygulanmasını gözetme görevinin baştan itibaren İngiltere'ye verilmiş olduğunu, dün de işgal operasyonunun esas itibarıyla İngiliz kuvvetleriyle yapıldığını, Fransız ve İtalyan komutanlarının, İngiliz kuvvetlerine mümkün olduğunca az yardım yapmaya çalıştıklarını ve operasyonun bütün sorumluluğunun İngilizlerin sırtında kalması çabası içinde olduklarını söylemiştir. Curzon'a göre, bu duruma rağmen, Franchet

⁷³ Bu görüşme için bak.: Curzon'dan Paris Büyükelçisi Lord Deby'ye 17 Mart 1920 günlü telgraf, *D.B.F.P.*, Vol. XIII, p. 41-42.

d'Esperey, Harbiye Nezareti'nin başına bir Fransız subayını getirmeye kalkmış, bunu da elbette ki İngiltere kabul etmemiştir.

Sonuç olarak Curzon, Franchet d'Esperey'nin İstanbul'dan geri çekilmesini ve yerel komutanlığın şimdilik (for the moment) İngiliz generalinin eline bırakılmasını istemiş, fakat Büyükelçi Cambon da, böyle bir çözümün Hükümeti için şayanı kabul olacağını sanmadığını bildirmiştir.

Cambon-Curzon görüşmesinin olduğu aynı 17 Mart günü, Yüksek Komiser Amiral de Robeck Curzon'a çektiği bir telgrafta, Franchet d'Esperey İstanbul'da bulunduğu müddetçe ahenkli bir çalışma yapmanın imkânsız olduğunu, dolayısıyla geri çekilmesi gerektiğini bildirmekteydi⁷⁴. Bunun üzerine Curzon, 18 Mart'ta, Büyükelçi Cambon'a bir mektup yazarak, Müttefik politikasının yürütülmesi açısından, İstanbul'da gerekli tedbirleri alma sorumluluğunun münhasıran General Milne'e ait olduğunu bildirdi⁷⁵.

Üç Müttefik Yüksek Komiseri, 22 Mart'ta yaptıkları toplantıda, İstanbul Komutanlığı sorununu bir kere daha tartıştılar. General Milne'in Müttefik Kuvvetleri Komutanlığı fiilen kabul edilmekle beraber, bu kabul bir "prensip kabulü" değildi. Diğer taraftan, üç Müttefik komutan arasında tam bir "eşitlik" geçerli olacaktır. Nihai çözüme hükümetler karar verecekti⁷⁶. Lâkin bu geçici formül de aksamış olmalı ki, Curzon, 4 Nisan 1920'de Büyükelçi Cambon'a yazdığı mektupta, Franchet d'Esperey'nin Trakya'daki kuvvetlerden gayrisına karışmamasını istedi⁷⁷.

12 Mayıs 1920 günü Paris'te Osmanlı delegelerine barış antlaşma taslağı verilip, bir ay içinde yazılı görüş bildirmeleri istendiğinde⁷⁸, İstanbul Komutanlığı sorunu hâlâ tartışılmaktaydı.

Ankara'da ise 23 Nisan 1920'den itibaren, İstanbul'un işgalinin amaç ve değerini sıfırlayan gelişmeler, Müttefikler için kaçınılmaz sona doğru ilerlemeye başlamıştı.

⁷⁴ Aynı kaynak, p. 58, 3 no.lu dipnot.

⁷⁵ Aynı kaynak, p. 58, 2 no.lu dipnot.

⁷⁶ Bak.: aynı kaynak, p. 46-47.

⁷⁷ Mektubun metni: aynı kaynak, p. 58.

⁷⁸ Paris Büyükelçisi Lord Derby'den Curzon'a 11 Mayıs 1920 günlü telgraf, aynı kaynak, p.